
річок : монографія. Вид. 2-ге доп. і перероб. Тернопіль: Тайп, 2021. 162 с

9. Царик Л., Царик П., Царик В. Долина річки Гнізни в геоecологічному вимірі. *Вісник Тернопільського відділу УГТ*. № 2. (вип. 2). 2019. С. 25-31.

10. Ljubomyr P. Tsaryk, Ivan P. Kovalchuk, Petro L. Tsaryk, Bogdan S. Zhdaniuk, Ihor R. Kuzyk. (2020). Basin systems of small rivers of Western Podillya: state, change tendencies, perspectives of nature management and nature protection optimization. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 29.(3), 606-620.

Оксана ЩУР, бакалавр

Науковий керівник: **к.геог.н., доц. Надія СТЕЦЬКО**

ПРИРОДООХОРОННІ ТЕРИТОРІЇ В ДОЛИНІ РІЧКИ ЗБРУЧ

Важливе значення в охороні водних ресурсів і збереженні існуючих природно-територіальних комплексів на території басейнів річок належить створенню тут об'єктів природно-заповідного фонду. На території Тернопільської та Хмельницької областей в басейні річки Збруч численні природоохоронні території (табл. 1.) вони сприяють процесам відновлення природних процесів у річці Збруч та її притоках різного порядку. Збереження природних компонентів геопростору позитивно впливає на найменші гідрологічні об'єкти, підземні води, прирічкові ландшафти.

Таблиця 1

Природоохоронні території в долині річки Збруч

Тернопільська область	Хмельницька область
Природний заповідник «Медобори», 9516»7 га	Гідрологічний заказник загальнодержавного значення «Маначинський», 206 га.
Гідрологічний заказник місцевого значення «Збручанський», 160 га	Лісовий заказник загальнодержавного значення «Сатанівський», 1778 га
Підволочиський Орнітологічний заказник місцевого значення, 27 га	Гідрологічний заказник місцевого значення «Ставищанський», 400 га
Загальнозоологічний заказник місцевого значення «Коцюбинчики», 320 га	Гідрологічний заказник місцевого значення, «Авратинський», 36 га
Геологічна пам'ятка природи місцевого значення «Силурійські відклади у с. Кудринці», 1,5 га	Гідрологічний заказник місцевого значення «Грабарківський», 100 га
	Лісовий заказник місцевого значення «Зайчики», 110 га
	Гідрологічний заказник місцевого значення «Урочище Ожигівське» , 8,6 га

Основу екологічної мережі басейну р. Збруч становлять природні ядра. Виокремленні природні ядра мають різний статус: одне ядро має національне значення (Медоборське), сім ядер – регіональне значення: Маначинське, Авратинське, Скалатсько – Полупанівське, Сатанівсько – Іванковецьке, Жабинецьке, Нижньозбручанське).

Природні ядра в межах басейну р. Збруч переважно сконцентровані на перетині та в межах екологічних коридорів, що представлені унікальними територіями за своїми ландшафтами, багатством тваринного та рослинного світу.

Наявність природоохоронних територій в межах басейну р. Збруч є не однаковою. В центральній частині природні ядра можуть повноцінно виконувати свої функції за рахунок природного заповідника «Медобори», також в нижній частині завдяки «Нижньозбручанському» регіональному ядрі. У верхів'ї річки Збруч через малу кількість природоохоронних територій, природних ядер є недостатньо.

В північній частині басейну р. Збруч виділяють Авратинське регіональне природне ядро, яке розташовується у верхів'ї річки, включає гідрологічні заказники місцевого значення «Авратинський» (36,6 га), урочище «Ожигівське» (8,6 га), геологічні пам'ятки природи «Новоіванківська» (7 га) і «Караїна» (4,2 га).

Авратинський гідрологічний заказник, який виступає основою для створення ключової території охоплює заболочену заплаву (1,7 км вздовж річки) на лівому березі р. Збруч у межах с. Збручівка та призаплавні ліси. Гідрологічний заказник урочище «Ожигівське» займає заболочену заплаву та русло лівої притоки р. Збруч біля с. Петрівщина.

На території геологічних пам'яток природи «Караїна» та «Новоіванківська» охороняються екосистеми болотного масиву, що живлять цю місцевість водою [7, с. 109].

Природоохоронні території в межах басейну річки Збруч, створені для охорони прирічкових екосистем, ландшафтів представників флори, фауни.

На сході Тернопільської області у межах Гусятинської, і Підволочиської селищних територіальних громад, у селищі Гримайлівка на території Товтр, розташований природний заповідник «Медобори». Свою назву він отримав завдяки медоносним рослинам, що збереглися. У X-XIII століттях тут був

Збручанський культовий центр, один із останніх осередків язичництва у Київській Русі.

В межах заповідника тече річка Збруч, на правому березі якої є джерело «Гліцерина вода». Заповідник «Медобори» називають зоною оздоровчого середовища. «Гліцерина вода» має цілющі властивості: якщо нею вмиватися, шкіра стає молодшою. Через це у народі його називають джерелом краси донни Бейжі.

На території заповідника протікає річка Збруч з притоками, знаходяться унікальні карстові джерела («вікнини») біля с. Вікно, унікальні родовища мінеральних вод «Новозбручанська» (селище Гусятин). Візитною карткою селища Гусятин, є унікальна мінеральна вода «Новозбручанська», аналогів якої немає у світі. Це слабомінералізована гідрокарбонатно- кальцієво-магнієва вода з підвищеним вмістом органічних речовин (по фізико-хімічному складу ідентична славетній трускавецькій «Нафтусі», але сильніша за неї в 1,25 рази. За смаковими якостями – смачна, приємна, майже як прісна, з легким запахом сірководню. Завдяки цілющим властивостям Новозбручанської мінеральної води (яскраво виражений сечогінний ефект, активізує жовчепроductory та жовчевидільну функції печінки, здійснює дезінтоксикаційний вплив на організм вона має лікувальну та профілактичну дію при захворюванні нирок, печінки, жовчного міхура, шлунку, кишечника, підшлункової залози.

На території заповідника є багато історико-культурних об'єктів: геологічне відшарування Товтрової гряди у Сліпому яру, карстові печери, язичницькі городища біля гір Звенигород, Говда, Бохит. На околиці села Вікна розташовані унікальні озерця у вигляді лійок, що не замерзають навіть узимку.

Серед тварин тут можна побачити косулю, оленя, дикого кабана, борсука, куницю та інших [6].

На місці формування витoku річки Збруч, розміщений типовий водоболотний масив західного лісостепу, що є стабілізатором водного режиму прилеглих територій, місцем

акумулювання водних запасів. Це ділянка - урочище виділяється як Білозірська заплава річки Збруч – ботанічний заказник місцевого значення в Україні. Розташована на південний схід від села Білозірка Кременецького району Тернопільської області. Площа заповідного урочища становить 12 га, об'єктом природно-заповідного фонду оголошена рішенням Тернопільської обласної ради від 18 березня 1994.[1. с.156].

Маначинський заказник – гідрологічний заказник загальнодержавного значення. Розташований у межах Волочиського району Хмельницької області, біля села Маначин. Загальна площа заказника становить 206 га, з них сіножаті 48,8 га, болота 137,9 га, пасовища 19,1 га та води 0,2 га. Під охороною у заказнику є низинне торфове болото в заплаві річки Грабарки, правої притоки Збруча. В екосистемах долини річки переважають угруповання очерету, осок, рогозу, зарості верби і вільхи. З тварин водяться: ондатра, видра, водоплавні та болотні птахи. Часто територія заказника підтоплюється Маначинським ставом. [2, с. 321].

Національний природний парк «Подільські Товтри» розташований він у межах Кам'янець-Подільського та Хмельницького районів Хмельницької області на площі 261316,0 га (12,5% території області) з них у власності парку перебуває 4515,90 га. решта земель знаходиться у користуванні сільськогосподарських, лісгосподарських та інших підприємств, територіальних громад, фермерів та індивідуальних власників землі [51, с. 150]. За площею це найбільший парк України, посідає 5-е місце у Європі. решта земель знаходиться у користуванні сільськогосподарських, лісгосподарських та інших підприємств, сільських рад, фермерів та індивідуальних власників землі [4].

Біля селища Сатанів, яке розміщене на лівому березі річки Збруч, на території національного природного парку «Подільські Товтри», розташоване Збручанське родовище мінеральних вод - «Збручанська Нафтуся», природні лікувальні джерела, які в народі називають джерелами «народної» медицини [3].

Офіційно першовідкривачем Збручанської Нафтусі вважається фармацевт-провізор Ніна Андріївна Несторова, яка у 1968 р. звернула увагу на особливий запах води, що витікала поблизу села Сатанівська Слобідка із свердловини (142 м), пробуреної ще у 1965 р. Вона відправила взяті проби в Одеський науково-дослідний інститут курортології та фізіотерапії, де у 1972 р. було визнано Збручанську Нафтусю унікальною за лікувальними властивостями.

Джерело «Збручанська Нафтуса» має протизапальні, жовчогінні, сечогінні, дезінфекційні властивості. Окрім цього, хворі їдуть сюди, аби відновити склад крові.

Товтровий кряж (або Медобори) – це колишній бар'єрний риф, який утворився колоніальними організмами (літотамнієвими водоростями, мшанками, устрицями, коралами), які жили в морях тортонської і сарматської епох. Простягається він по східній околиці Подільської височини на 200 км у вигляді яскраво вираженого валу з великою кількістю бічних відгалужень. Починається він біля смт Підкамінь у Львівській області і простягається в напрямку Скалата, Кам'янця-Подільського і далі, за Дністер, у Молдову.

В межах парку росте близько 1700 видів рослин, з яких близько 300 – ендемічні та субендемічні подільські види, а також реліктові та рідкісні рослини, що загалом є унікальним набором генофонду. Фауна налічує 55 видів ссавців, 10 – плазунів, 214 – птахів, 11 – земноводних і низку видів безхребетних тварин, які ще потребують детальних досліджень. Наявність на території парку старих лісових масивів, відкритих крутосхилів та карстових печер сприяє поширенню тут хижих птахів та кажанів. До Червоної книги України занесено 60 видів рослин (всі судинні) та 85 тварин (з них 14 – ссавців, 26 – птахів та 45 – комах) [5].

Річка Збруч є однією із найдовших річок довжиною понад 100 км, яка протікає в межах НПП «Подільські Товтри». Долина річки має мальовничі ландшафти, унікальні геологічні та ботанічні пам'ятки природи. Зараз Збруч вже не кордон, але місце

як для водного, так і сільського відпочинку. Наймальовничіше місце на річці – Збруцький каньйон у течії біля Кам'янця-Подільського, на території заповідника «Подільські Товтри». Тут активно розвивається сплавний туризм. Фірми, що пропонують сплави, зазвичай починають їх з сіл Ніверка або Скали-Подільської і завершують в селах, найближчих до Хотина. На правому березі Збруча є ботанічні пам'ятки — гаї вікових лип і дубів.

Національний природний парк «Дністровський каньйон» розташований на півдні Тернопільської області в межах Чортківського району. Гирло річки Збруч, місце впадіння у Дністер, сформоване як каньйоноподібна долина, також належить Національному природному парку «Дністровський каньйон». Ділянка Подільської височини розмита водами Дністра і Збруча, є унікальною у ландшафтному відношенні.

Площа Національного природного парку «Дністровський каньйон» становить 10829,18 га земель, а саме: 7189,65 га земель державної власності, що надаються (у тому числі з вилученням у землекористувачів) національному природному парку в постійне користування, і 3639,53 га земель, що включаються до його території без вилучення.

Дністровський каньйон - найбільший каньйон в Україні і один з найбільших у Європі. Він розтягнутий на 250 км. Тут протікає одна з найкрасивіших річок Європи та друга за величиною в Україні – річка Дністер. Його загальна протяжність – 1365 км.

На схилах каньйону виходять потужні джерела чистої води. Вони живлять струмки, які каскадом красивих водоспадів збігають вниз до Дністра, до Збруча. Круті скелясті або заліснені береги та мальовничі острови містять велику кількість рідкісних рослин. На річкових схилах збереглась лучно-стєпова, реліктова лісова та наскельна рослинність. Багато видів рідкісних та цінних рослин охороняється на території Парку.

Цікавий та різноманітний тваринний світ Дністровського каньйону. Через важкодоступність схилів він досі маловивчений. Безліч птахів знаходять на скелях притулок. Особливо цінними є травертинові скелі - унікальні за своєю привабливістю порівняно молоді геологічні утворення з химерними формами, гротами, навесами, гротами, навесами, таємничими печерами, мальовничими водоспадами, сталагмітами та сталактитами.

На території Національного природного парку «Дністровський каньйон» розміщено близько 50 великих і малих печер. Серед них одні з найдовших в світі: Оптимістична (233 км) та Озерна (134 км).

Теплий клімат у каньйоні відрізняє цю місцевість від інших територій Західної України. Стіни каньйону затримують сонячне тепло, захищають від пронизливих вітрів. Навесні все розцвітає на 2-3 тижні швидше, ніж на сусідніх територіях [7. с.162].

Формування регіональної екологічної мережі в межах басейну р. Збруч на ландшафтній основі забезпечить збереження і відтворення ландшафтного та біологічного різноманіття. Це у подальшому призведе до дотримання екологічної рівноваги, запобігання безповоротної втрати гено- і ценофонду екосистем та ландшафтів даної території. Ще однією важливою умовою, що реалізується в результаті дотримання таких вимог стане забезпечення збалансованого та невиснажливого природокористування. Виходячи із ландшафтних особливостей території слід зазначити, що простежується пряма залежність та взаємозв'язок елементів екомережі із збереженістю ландшафтів території в межах басейну р. Збруч [7, с. 102].

Наявність природоохоронних територій в межах басейну р. Збруч є не однаковою. В центральній частині природні ядра можуть повноцінно виконувати свої функції за рахунок природного заповідника «Медобори», також в нижній частині завдяки «Нижньозбручанському» регіональному ядрі. У верхів'ї річки Збруч через малу кількість природоохоронних територій, природних ядер є недостатньо.

Література:

1. Бай І. Білозірська заплава р. Збруч. Тернопільський енциклопедичний словник: у 4 т. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч». 2004. Т.1: А-Й. 696 с.
2. Географічна енциклопедія України: у 3 т. редкол.: О.М.Маринич (відповід. ред.) та ін. К.: «Українська Радянська Енциклопедія» ім. М.Бажана, 1989-1993.
3. Збруч – найкраща річка Поділля. URL: <https://www.tarnoruda.org.ua/uk/zbruch-najkrashha-richka-podillya>
4. Касіяник Л.В., Особливості землекористування у басейні річки Збруч (на матеріалах Хмельницької області). Наукові засади природоохоронного менеджменту екосистем Каньйонового Придністров'я: матеріали Першої міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої сторіччю ботанічних досліджень у регіоні. Львів, 2014. С. 218-225с.
5. Подільські Товтри НПП. URL: <http://pzf.menr.gov.ua>
6. Топ – 5 заповідників України URL: <https://tsn.ua/tourism/zapovidniki-ukrayini-439848.html>
7. Царик Л. П. Природні рекреаційні ресурси: методи оцінки й аналізу (на прикладі Тернопільської області). Тернопіль, 2001. 188 с.

Максим БАЗАН, здобувач

Науковий керівник: **доктор філософії (PhD) Кузик І.Р.**

ВОДОГОСПОДАРСЬКІ ТА РЕКРЕАЦІЙНІ ПАРАМЕТРИ ПЕРЕДМІРСЬКОГО ВОДОСХОВИЩА

Передмірське водосховище – штучна водойма розташована у верхній течії річки Горинь у межах Борсуківської територіальної громади Кременецького району. Створено водосховище у селі Передмірка в 1974 р. Відстань від гирла річки